

Huisduinen: van vaste wal eiland naar kustdorp

Historie tot ca 1800

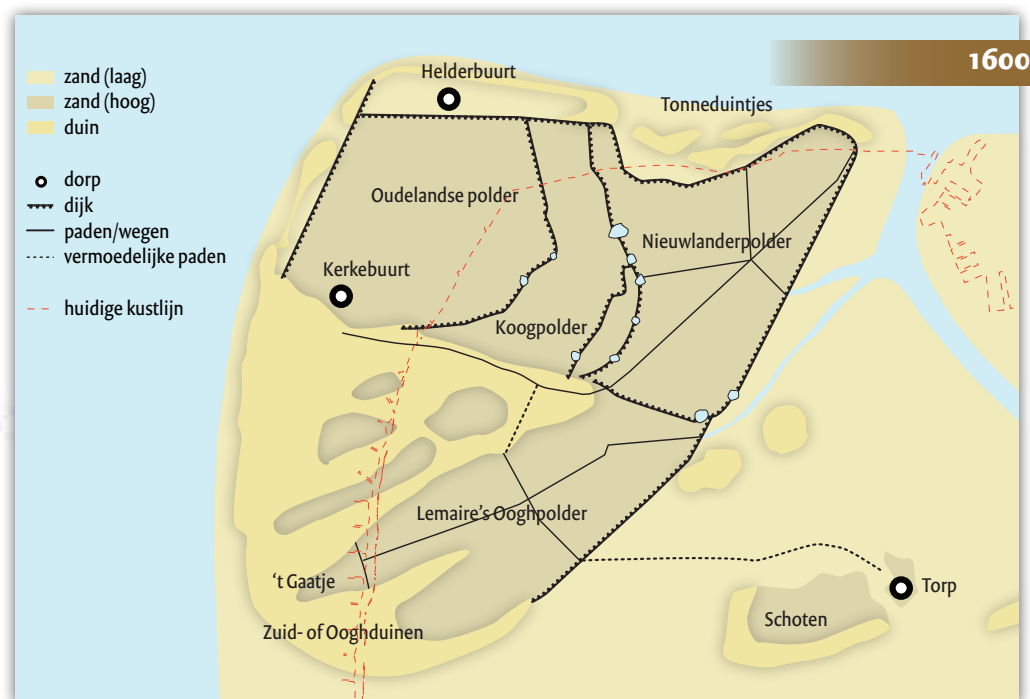
Rond het jaar 1000 was Huisduinen nog deel van het oude vasteland van de Noordkop. Na zware stormvloed lag het vanaf eind 12e eeuw bijna 500 jaar op het gelijknamige eiland. In 1610 werd de verbinding met het vasteland hersteld met een zanddijk naar Callantsoog, de van Oldebarneveltsdijk.

Sinds het jaar 1000 hebben stormen, zandverstuivingen en de schurende stroming van het Marsdiep de kustlijn kilometers teruggedrongen. Het dorp ligt op een heel andere plek dan vroeger. Den Helder is pas rond 1500 ontstaan en overvleugelde, door de ontwikkeling van de scheepvaart, vanaf de 17e eeuw het oude dorp Huisduinen. Aan de eeuwenlange afslag van het voormalige eiland kwam pas een eind met de in 1750 voltooidde zeewering van Den Helder. Na 1800 hebben eerst verdedigingswerken en later stadsuitbreidingen veel oud landschap onzichtbaar gemaakt, maar de Grafelijkheidsduinen bleven en de Donkere Duinen ontstonden.

De oudste vermelding van Huisduinen komt uit de 9e eeuw. De Sint Maartenskerk in Utrecht meldt het verlies van drie hofsteden in 'Husidina' tussen 862 en 865 (toen Vikingen in het gebied domineerden). Dat wijst erop dat Huisduinen toen al enige tijd bestond. Uit die tijd zijn belangrijke archeologische vondsten opgedoken die op handelsactiviteit van Vikingen wijzen (zie pag. 15). Het woord 'Husidina' gaat terug tot de 4e eeuw en betekent waarschijnlijk 'nederzetting aan een waterloop' ('Hosdenne', vgl. Heusden). Na stormvloed in 1170 en 1196 spoelde er zoveel land weg dat het dorp Huisduinen op een eiland kwam te liggen. Tussen Callantsoog en Huisduinen ontstond een zeegat, het Heersdiep, daarachter ontstond een slikkig wad. Rond 1300 kwam er veel zand overheen en werd het een zandig wad. Daarna sloot het Heersdiep zich geleidelijk. Behalve Huisduinen bleef er nog een ander eilandje over: het meteen zuidelijk gelegen en onbewoonde eilandje 't Oogh. Oorspronkelijk lagen beide eilanden grotendeels buiten de huidige

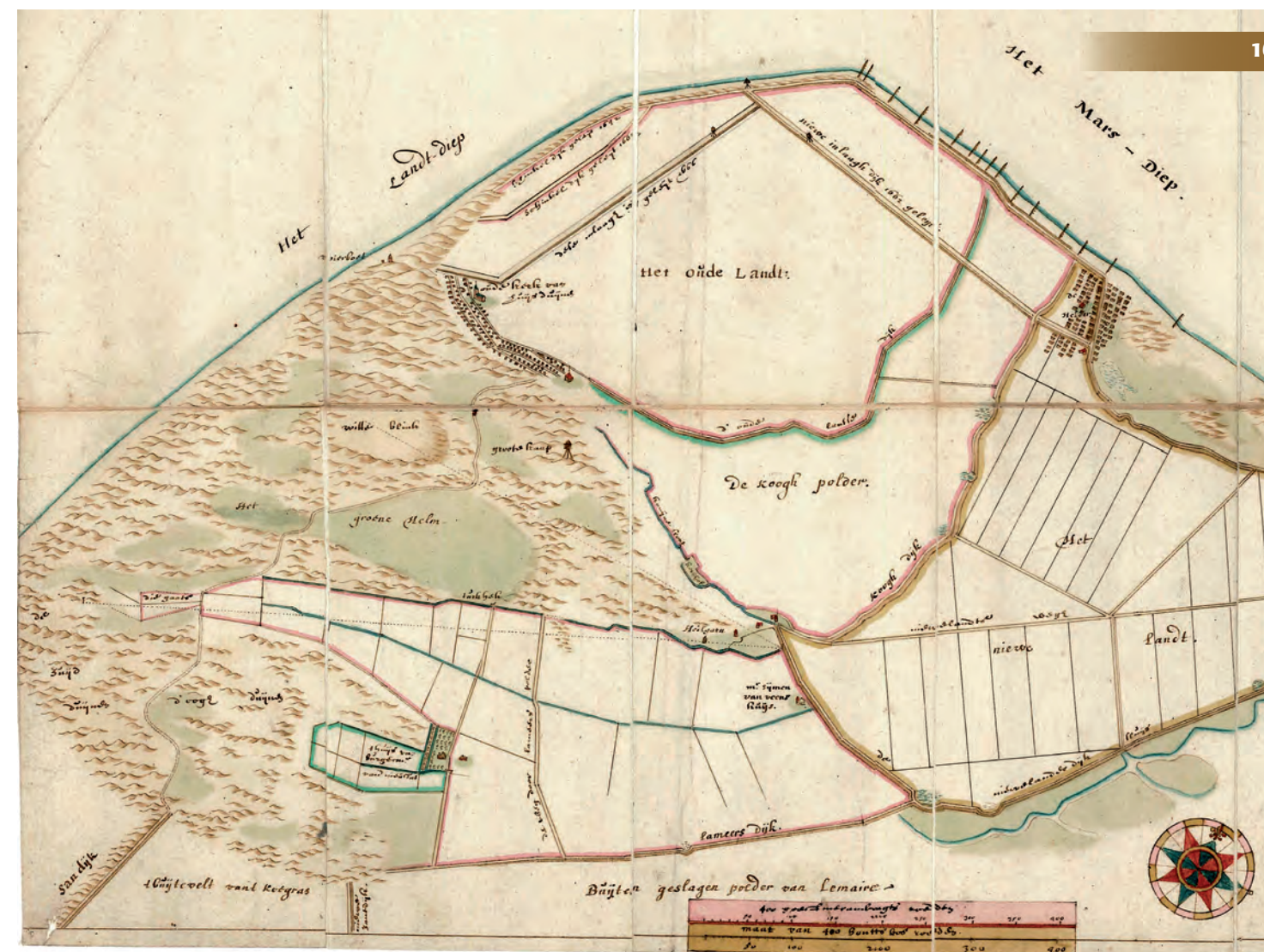
Het eiland Huisduinen rond 1600, gereconstrueerd door Henk Schoorl. Oudeland, Koog en Nieuwland zijn de oudste poldertjes, eigenlijk bedijkte stukken kwelder. Oudeland verdween grotendeels in zee, Koog en Nieuwland liggen nu onder verdedigingswerken en nieuwbouwwijken. Lemaire's Oogpolder werd ingepolderd door Isaac Lemaire (1601). Opvallend zijn de vele doorbraken in de dijkes aan de oostzijde van Oudeland en Koog.

Handtekening van Lemaire die aan de zuidzijde van Huisduinen het landschap vormgaf.

kustlijn. In de middeleeuwen wierpen de bewoners van Huisduinen dijken van aarde en wier op tegen de oprukkende zee, de zgn. 'kadijkjes', die rond 1240 tot een aaneengesloten zeewering werden samengevoegd. Toch verdween sindsdien het grootste deel van Huisduinen (en ook van 't Oogh) in zee, maar veel zand ervan kwam landinwaarts terecht. De huidige Donkere Duinen, de Grafelijkheidsduinen en het dorp Huisduinen liggen nu aan de kust, maar lagen vroeger aan de oostkant van beide eilanden. De Grafelijkheidsduinen werden ook wel 'Zuidduinen' genoemd omdat ze aan de zuidzijde van het eiland Huisduinen lagen. Huisduinen had ook haar 'Noordduinen', die ten prooi vielen aan het sterk stromende, naar het zuiden schuivende Marsdiep.

Aan de oostkant van Huisduinen waren vanaf 1400 stukken kwelder in gebruik als weide en voor akkerbouw. Men legde kleine dijken aan. Zo ontstonden het Oudeland aan de noordkant van het dorp, naar het noordwesten toe het Nieuwland en er tussenin De Koog (de naam betekent 'buitendijks land'). Oostelijker in het wadengebied lagen diverse hoger gelegen kleine 'waddeilandjes', zoals de Garst, de Schooten en Queldering (zie ook pag. 17). Op de historische kaart van 1900 zijn ze nog goed herkenbaar als duinen in de polder Koogras. In het huidige landschap vinden we ze soms terug als verhogingen in het landschap. De Garst, even ten westen van vliegveld de Kooy, steekt zo'n 5 meter boven het omringende landschap uit. Een ander eilandje, de Schooten, vinden we deels terug onder een woonwijk en deels als De Nollen. Hier vlakbij lag de terp van Torp, het vroegere Edesthorpa (zie ook pag. 14 en 16). Torp is afgegraven en bedolven onder een nieuwbouwwijk. Het dorp Helder (ook wel: de Helderbuurt, later: Den Helder) ontstond rond 1500 aan het Marsdiep toen dat belangrijk werd als scheepvaartweg. Het is begonnen als buurtschapje op een hogere kwelder, gelegen achter de inmiddels verdwenen Noordduinen van Huisduinen. De naam is waarschijnlijk afgeleid van het Friese woord

Uit 1662 dateert deze kaart van Dirck van Abbestee. Linksboven ligt het dorp Huisduinen, rechtsboven Den Helder, op de grens van duin en kwelder. Links-onder liggen het Gat en 'het Gaatjen'. De kaart toont de situatie ongeveer honderd jaar na de sluiting van het Gaatje: het zeegat is een natte vallei geworden met hier en daar veenvorming. Op de kaart zijn Gat en Gaatje bedijkt en verkaveld tot landbouwgebied, Lemaire's Oogpolder. Helemaal links staat in het duin de naam 'De Zuid Duijnen'; hier ligt nu de strandopgang Duinoord. Rechts daarvan 'Oogh duijn', een overblijfsel van het onbewoonde eilandje 't Oogh, nu de Donkere Duinen. Linksonder de aansluiting van de Zanddijk (van Oldebarneveltsdijk) uit 1610. De Zanddijk is eeuwenlang overstoven en bedolven onder de huidige hoge en smalle duinen richting Falga. In de Grafelijkheidsduinen staan verder valleien als 'het Groene Helm' en noordelijk daarvan een stuivend duin 'Witte Blink' aangegeven. Vanaf ca 1500 ligt dit duingebied op haar huidige locatie. Het eiland Huisduinen zal na 1662 echter aan de west- en noordzijde steeds verder afkalven. Fraai op de kaart staat 'Het oude landt': een middeleeuwse bedijking, nu grotendeels verdwenen.

'heller' wat 'kwelder' betekent. In dezelfde periode had het oude dorp Huisduinen zo te lijden van een aantal stormen dat het verloren ging en oostwaarts op het eiland een nieuw dorp werd gesticht. Het oudste element in de huidige kerk is de klok uit 1537, die in de Tweede Wereldoorlog in tegenstelling tot vele andere in de regio niet is omgesmolten. Ook later in de 16e eeuw had het eiland Huisduinen met haar twee dorpen veel last van stormvloed. De Sint Pontiaansvloed in 1552 sloeg grote

stukken duin weg en tijdens de Allerheiligenvloed in 1570 verdwenen 100 van de 112 huizen, ook werd het Nieuwland tussen Helder en Huisduinen weggeslagen.

In het begin van de Tachtigjarige Oorlog dreigde een aanval van de Spaanse vloot op ons land. In 1574 vatte men het plan op om in de Noordkop een aantal verdedigingswerken aan te leggen om de toegang tot de Zuiderzee te bewaken. Er kwam een schans op Huisduinen (voor 1583), een andere lag aan het Nieuwe Diep. In 1588 bouwde de vestingbouwkundige meester Adriaan Anthonisz verder aan 'de schantze' op Huisduinen. Deze werken zijn te beschouwen als een voorloper van de 19e-eeuwse Stelling van Den Helder.

Een onbewoond eiland bij Huisduinen

Ten zuiden van Huisduinen lag in de middeleeuwen het eerdergenoemde onbewoonde eilandje 't Oogh (later de 'Ooghduinen', ofwel de huidige Donkere Duinen). Een zijarm van het Heersdiep, onderlangs de Ooghduinen, is terug te vinden in de ronding van de Jan Verfaillweg aan de zuidzijde van de Donkere Duinen. In de middeleeuwen lag tussen 't Oogh en Huisduinen een oude stroomgeul: het Gat, uitmondend in 'het Gaatje'. Dit kleine zeegat is tussen 1500 en 1550 aan de zeezijde dichtgestoven, de resulterende duinvallei is rond 1600 ingepolderd (zie de kaart uit 1662). Uit bodemprofielen kan worden opgemaakt dat de stroomgeul nooit erg diep is geweest. De oude Harmsloot en huidige Harmplas zijn de vochtige echo's van dit verleden.

Op het strand tussen de strandpalen 1.5 en 1.4, in het verlengde van de voormalige Harmsloot in de Grafelijkheidsduinen, spoelde rond 1990 in de winter regelmatig een oude humusrijke laag bloot, compleet met wortels en omhoogstekende heidestengels: heide en veen uit de 16e eeuw. Het ging om resten van natte duinvalleien, de voormalige zeegaten het Gat en het Gaatje. Uit onderzoek is gebleken dat de uiterste westpunt van het Gaatje in 1550 buiten bereik van de zee lag, zodat er veen en hei kon groeien. Doordat later duinen landinwaarts stoven en zo over de valleien wandelden en de zeereep opschoof, kon het veen weer boven komen. In het najaar van 1992 was de ongeveer 100 meter brede veenlaag goed te zien. Sindsdien ligt het diep onder de voortdurende zandsuppleties.

Grafelijkheidsduinen: van de Graaf van Egmond via Lemaire naar Domeinen

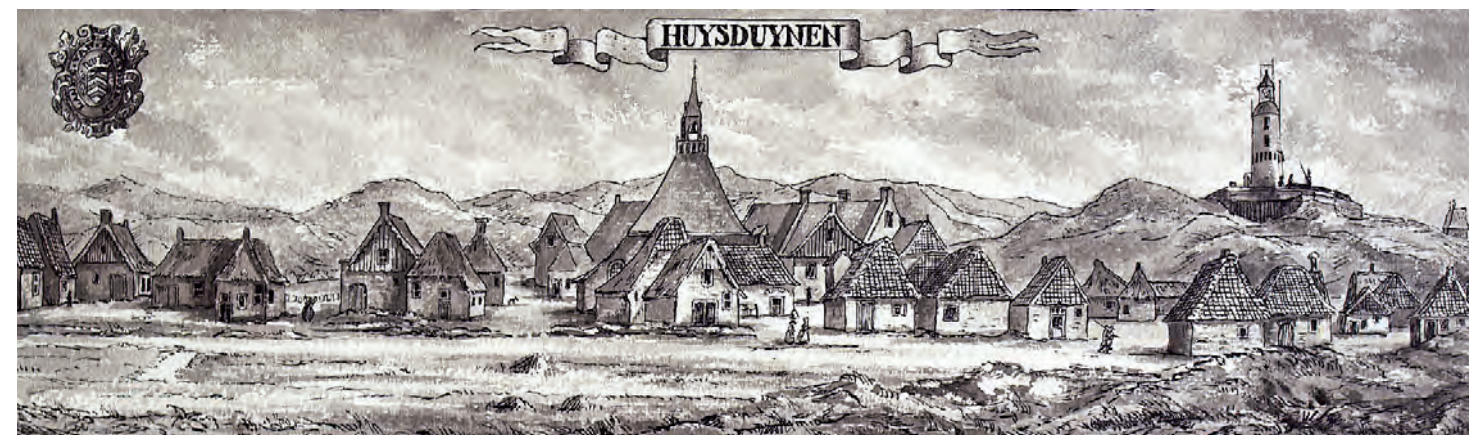
Voor 1600 behoorde bijna alle grond onder Huisduinen tot de bezittingen van de machtige graaf Lamoraal van Egmond, die in 1568 te Brussel werd onthoofd. De gebieden die wij nu kennen als de Donkere Duinen, Nieuw Den Helder en de Schooten werd door het Huisduiner dorpsbestuur voor 70 gulden per jaar van de erven van Egmond gehuurd. In 1599 kocht Isaac Lemaire de gronden onder Huisduinen. Hij had vanuit Antwerpen als handelaar veel geld verdiend en wilde dat beleggen in potentiële landbouwgrond. Rond 1600 polderde hij het voormalige zeegat het Gat en 't Gaatje in tot Lemaire's Oogpolder. Tot verdere bedijkingen kwam het niet doordat de families Lemaire en van Egmond lang met het bestuur van het gewest Holland hebben getwist over de precieze boedelscheiding en de betaling van belastingschulden. Uiteindelijk kwam ook het deel van de huidige Grafelijkheidsduinen rond het Gat in bezit van de familie Lemaire. Het omringende duingebied kwam als het 'gemene (= openbaar) land' in bezit van het gewest Holland. Het gewest Holland werd na 1581, bij de afzwering van Philips II, aangeduid met de term 'Grafelijkheid'. Hoewel het 'gemene land' later formeel 'Domeinen' werd genoemd is de naam Grafelijkheidsduinen gebleven. Het huidige gebied is door kustafslag kleiner dan vroeger. De duingronden rondom het 'Gat', ook die van Lemaire, kwamen uiteindelijk in 1789 voor een bedrag van 60.000 gulden in bezit van de Nederlandse staat, wat later waterwinning en militair gebruik vereenvoudigde.

Den Helder na 1650 steeds belangrijker

Aan het begin van de 17e eeuw zijn Huisduinen en Helder kleine dorpjes. Rond 1630 zijn ze ongeveer even groot (ca 200 huizen). De bewoners vissen op zee en loodsen schepen door het Marsdiep van en naar wereldhaven Amsterdam. Verder werken veel bewoners op de grote vaart: koopvaardij en walvisvaart. Herbergen in beide dorpen bieden onderdak en vertier aan de bemanning van schepen die soms weken op de rede liggen. Door het steeds verder naar het zuiden uitschuren van het Marsdiep was menige stormvloed rampzalig. Zo verdween in 1604 de oude toren van Huisduinen 'met schone weijden en de huijsen'. Na de stormvloed van 7 en 8 maart 1625 moest de hele noordwesthoek van het voormalige eiland worden prijsgegeven. In dezelfde periode ontstond ten oosten van Den Helder het Nieuwe Diep, oorspronkelijk een wadgeul. Huisduinen en Den Helder zijn in onrustige jaren van groot belang voor de verdediging van Nederland. Achtereenvolgens in de Negenjarige oorlog (1688-1697), de Spaanse successieoorlog (1701-1714) en de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) is de oorlogsdreiging groot en worden langs de kust van Huisduinen en Den Helder diverse batterijen aangelegd. Den Helder wordt van groot strategisch belang nadat er in de Napoleontische tijd forten (de Stelling) en havens werden aangelegd. Een belang dat landschappelijke echo's heeft in de vorm van solide dijken, groene zones in de stad (schootsvelden), een schitterende vuurtoren (de Lange Jaap) en een historisch gezien zeer vroege duinwaterwinning (1856, meteen na Amsterdam).

Op de kaart van M. Lourisz Pieters uit 1577 ligt 'Die Helder Buurt' (kaart boven) aan het Marsdiep, veilig achter een inmiddels verdwenen duinenrij. Huisduinen is dan nog het grootste dorp (kaart onder).

Impressie gemaakt door de historisch-geograaf Henk Schoorl van Huisduinen ca 1800.

De duinen vanaf ca 1800

"Bij Huisduinen vindt men in de duinen het zogenaamde 'Duivelsmeer', waarop voor tien jaar nog werd schaatsen gereden, doch dat tegenwoordig geheel uitgedroogd is."

(H.C. Redeke, 1903)

De duinen bij Den Helder zijn in de laatste 200 jaar intensief gebruikt. De militaire geschiedenis van de stad heeft allerlei sporen achtergelaten, met de Stelling van Den Helder als voornaamste erfenis. Maar ook in landschap en natuur van de duinen is de geschiedenis terug te vinden. De duinen zijn verder ruim een eeuw gebruikt voor grootschalige waterwinning. Sinds 1992 heeft Landschap Noord-Holland het natuurgebied in beheer.

Veldnamen

De huidige Grafelijkheidsduinen (170 ha) worden aan de noordkant begrensd door het dorp Huisduinen en aan de zuidkant door de Donkere Duinen, voorheen 'Ooghduinen' geheten. Rond 1855 heet een duintop ter hoogte van strandopgang Donkere Duinen nog 'Nol Poepenhoofd'. Aan de oostkant, ter hoogte van het Gaatje, worden de Grafelijkheidsduinen begrensd door een fiets-, ruiter- en wandelpad dat ook op de stafkaart uit 1907 staat (zie pag. 23). Het huidige Hengstepad is de voortzetting van het oude pad, vernoemd naar een paardenfokkerij, waar de beroemde dekhengst Adelslag een eeuw geleden veel klandizie trok. De smalle strook duingebied waar het pad doorheen loopt draagt dezelfde naam (zie pag. 140). Het Gaatje is in het huidige terrein nog steeds herkenbaar als een laagte. Het hoogste duin is de Streepjesberg (19 m), zo genoemd omdat er vroeger veel zandpaadjes naar de top liepen. Het laagste punt, gelegen in het vroegere Gat, ligt op 2,60 m boven NAP. De Majuba, relatief hoge duintjes tussen de voormalige Harmsloot en het Hengstepad, zijn vernoemd naar een berg met steile hellingen in de Transvaal, waar de boeren in 1881 een slag tegen de Engelsen wonnen. Ook elders in ons land ontleen duintoppen hun naam aan die verre oorlog, zoals het Kopje van Bloemendaal en de Spionkop in het Zwanenwater.

Waterwinning

Schoon water uit het duin werd lang geleden gewonnen door een

kuil te graven en het water er met een emmer uit te putten. Tot in de 19e eeuw verpachtte het gemeentebestuur het recht om duinwater te verkopen aan de hoogste bidder. De Huisduinners betaalden aanvankelijk niet voor het drinkwater dat ze zelf uit een put haalden. Voor het militaire garnizoen van Den Helder was er een vaste duinput bij Huisduinen, vanwaar water met paard en wagen werd vervoerd. Naar Fort Erfprins ging het met de waterschuit via de Molensloot.

In 1856 werd een particuliere maatschappij opgericht om water te winnen in de Grafelijkheidsduinen. De eerste 'prise d'eau' (waterwinkanaal) loopt nog steeds vlak langs de bebouwing in het noorden. De winputten van deze en de andere, haaks erop staande, prises d'eau zijn in 1994 bij de herinrichting opgeruimd, ook om het leven van zandhagedissen, die in de putten vielen, te redden.

De eerste watertoren van Nederland stond vanaf 1856 in Huisduinen en diende om schepen die door het Noordhollandsch Kanaal voeren van zoet water te voorzien. Na de ingebruikname van het Noordzeekanaal in 1876 kwamen er veel minder schepen in de haven van Den Helder en nam de waterlevering aan schepen af. De waterwinning liep terug. De duinen waren evenwel flink uitgedroogd, wat ook blijkt uit het citaat van directeur Redeke van het voormalige Biologisch Station in Den Helder, die een verdroogd 'Duiwelsmeer' memoreert, waarvan de ligging nu niet meer duidelijk is.

In 1901 nam de gemeente Den Helder het waterwinbedrijf over. In 1908 werd de Huisduiner toren gesloopt en werd een nieuwe watertoren gebouwd in Den Helder. Begin jaren 60 werd deze verbouwd en met beton bekleed, maar sinds kort is hij weer in volle (bakstenen) glorie te bewonderen.

In 1921 was vrijwel iedereen aangesloten op het leidingnet en was duidelijk dat het duingebied te klein was om iedereen van water te voorzien. De zoetwaterbel die van nature onder het duin zit slonk sterk. Dit kwam ook doordat de bergingscapaciteit van het zandlichaam in de Grafelijkheidsduinen gering is vanwege enkele ondiepe veenlagen. In 1924 verordonde de gemeente Den Helder dat elke verspilling verboden was, ook het schrobben van de straat. Na 1924 werden leidingen gelegd en werd water betrokken van PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland (aanvoer vanuit Pompstation Bergen). Na 1955 werd in de Grafelijkheidsduinen nog 1000 m³ per dag gewonnen. In 1977 droeg de gemeente het waterleidingbedrijf over aan PWN.

Onderzoeksbureau Bakker en Ten Haaf toonde in 1986 aan dat de